

Doktori értekezés tézisei

Juhász Péter

**A steppe tengeréről a Kárpátok
szigetére**

**Lehetett-e szerepe a steppei
török törzsszövetségeknek a
magyar népalakulásban?**

Témavezető:

Prof. Dr. Tóth Sándor László

Készült:

**Szegedi Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar,**

**Történettudományi Doktori Iskola,
Medievisztika Program keretében**

Budapest

2020

1. Disszertáció célkitűzései, fő tézisei

A dolgozat a török-magyar együttélés folyamatának modern szemléletű elemzését célozza, fontosságát mutatja az a tény, hogy erre épül az 5–9. század közötti magyar történelem rekonstrukciója. A magyar népalakulás meghatározó fázisának tekintett török–magyar együttélést az őstörténeti kutatás Németh Gyula koncepciója nyomán a honfoglalást megelőző évszázadokba helyezi. Egyre több jel utal arra, hogy Németh koncepciója alapjaiban bizonytalan, a magyar nyelvtörténet tényei és a magyar népalakulásról létező ismereteink ellentétesek a steppe török törzseinek, törzsszövetségeinek állandó formálódásában történő részvételét feltételező elképzelésével, ami kiterjedt kétnyelvűséghez, a magyarság felolvadásához vezethetett volna a steppe török tengerében. Eurázsia nomádjai körében a többnyelvűség mindennapos jelenség lehetett, jelentős nyelvi közösségek, népek nyelvvesztése is számos alkalommal bekövetkezett. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy milyen módon őrződhetett meg elődeink jóval korábban kialakult nyelve és etnikuma a steppe idegen nyelvű nomádjainak bonyolult presztízsvizonyai között? A magyar népalakulás hagyományos koncepciója mindenképpen átgondolandó.

A 9. század előtt a magyarságot más népnevek (török, hun, onogur) alatt kereső hipotézist nem igazolja a hun és török nevek jelentéstartalmának elemzése, amely használatukat a magyarság identifikálására csak a 9. illetve 10. századtól kezdve valószínűsíti. Az onogur~ungri név magyarságra áthagyományozódása a Kárpát-medencében talált török nyelvű csoportokról

egyaránt megtámogatható történeti, nyelvészeti és régészeti érvekkel.

Egy évszázados régészeti kutatás sem tudta fellelni a pontusi térség 6–10. századi régészeti hagyatékában a magyarok biztos nyomait, ellenben a 2010-es évekre bizonyossá vált gyors átvándorlásuk a steppén a Dél-Urálból a Déli-Bug és Dnyeper folyók vidékére a 9. század folyamán. Mindez megerősíti az írott források vallomását a magyarok viszonylag rövid, mindössze egy évszázados steppei tartózkodásáról, ugyanakkor kizárja jelenlétüket a nyelvtörténeti és életföldrajzi szempontból szóba jöhető kelet-európai régiókban.

Nem szól döntő argumentum azon elképzelés mellett, hogy a magyar népalakulás stabil kereteit 2–300 éven át a kazár birodalom biztosította volna. Egyetlen írott forrásunk (a DAI) mindössze három éves együttélésüket állítja, ennek nyelvtörténeti és életföldrajzi alapon történő felülbírálása fokozatos, többszöri török–magyar érintkezést von össze egyetlen térségbe és időszakba.

A török típusú nomád törzsszervezet kialakulása a magyarságnál nem feltételezi több évszázados részvételét a steppei törzsszövetségek kifomálódásában. A kutatásban, kevésbé direkt módon, többször felmerült már az egyszeri kazár megszervezés, amely törzseink döntő többségének török elnevezését komolyabb nyelvi következmények nélkül magyarázhatja.

A kazár intézmények közvetítésében jelentős szerepe lehetett a kazár kavaroknak. Alárendeltségük nem igazolható, jelentős kulturális, politikai és katonai presztízsük igen valószínű. A magyarok katonai vereségét követő szállásterület-váltást követően csatlakozó három törzsnyi tömegük a magyar törzsek felett kialakuló

fejedelmi hatalom számára kínálhatott a magyarság társadalmi kötelékeitől független, mobilizálható politikai-katonai bázist.

Nincs okunk elvetni az írott forrásokon alapuló, Pauler Gyula által kidolgozott koncepciót, amely a 820–830-as évekre teszi a magyarság megjelenését a kelet-európai steppén, gyors átvándorlásukat valószínűsítve. Stepei megjelenésük időpontját az írott források újabb elemzése alapján a 9. század közepére módosíthatjuk.

Mindazon tényezők (csuvasos török nyelv, a csuvasos török jövevényszavainkban megjelenő életmód és a természeti környezet) amelyek a Don–Kaukázus vidékén jelen voltak, a korabeli Kárpát-medencében is rendelkezésre álltak, azonban előbbivel szemben utóbbi helyen írott és régészeti adatok is igazolják a magyarság jelenlétét.

A magyarság életmód-váltásában és végső kiformalódásában igen jelentős szerepe lehetett a kárpát-medencei avarságnak és a vele együtt élt különböző csuvasos török nyelvű ogur csoportoknak, illetve a kelet-európai törökökéhez rendkívül hasonló, ahhoz ezer szállal kötődő kultúrájuknak. E jelentős részben török nyelvű népesség honfoglalás-kori jelenlétét a kétségek ellenére egyre több megfigyelés igazolja, életmódjuk és az életföldrajzi viszonyok is teljes mértékben megfelelnek a nyelvtörténeti tanulságoknak.

A nyelvtörténeti alapon igényelt 3–400 éves török-magyar nyelvi érintkezés egy az 5–6. század folyamán meginduló, az egyes török csoportok vándorlásának megfelelően eltérő intenzitású és jellegű, ám folyamatos kontaktussal jól magyarázható, amely már a Kárpát-

medencében ért legmagasabb fokára, szélesebb körű és mélyebb szimbiózissal, kétnyelvűséggel.

2. Vitás kérdések a magyar őstörténet kutatásában

Az elmúlt évtizedekben két, kardinálisan eltérő koncepció formálódott ki a magyar őstörténet folyamatáról. A „steppei” változat nyelvtörténeti alapon a honfoglalás előtt elődeink 2–300 éves kelet-európai tartózkodásával, onogur, majd kazár fennhatósággal, török törzsekbe, törzsszövetségekbe tagozódással, nagyarányú török-magyar kétnyelvűséggel, kultúra átvétellel számol. Említésük hiányát politikai alárendeltségükkel magyarázza, holott a szókölsönzések alapján magasabb presztízsűnek látszó iráni és török nyelvű törzsszövetségek elődeink politikai-társadalmi egységét nem bonthatták meg, különben magyar nyelvüket sem tarthatták volna meg huzamosabb időn keresztül. Ellentmondásos módon köti ehhez az időszakhoz a magyarság etnikai egységének kialakulását, a Csodaszarvas-mondát pedig e folyamat történeti emlékeként a magyar nép eredetmondájának tekinti. Írott forrásaink és a régészeti adatok sem támogatják a magyarság feltett több évszázados jelenlétét a pontusi steppén.

Az „erdőzóna” változat ezzel szemben az írott források és a régészeti adatok alapján elődeinknek 830 körüli lejövetelével számol a Volga-Káma-Urál térségének finnugor környezetéből. E koncepció megfelel a magyar nyelvészet álláspontjának is a magyar népnév etnikai-politikai önállóságot feltételező ugor-kori kialakulásáról és a magyar nyelv folyamatos

integritásáról. Ez esetben azonban a nyelvtörténeti adatok által jelzett mély, széles körű és hosszú idejű török nyelvi-kulturális befolyás válik nehezen magyarázhatóvá, az igazoltan rövid idejű kazár befolyás aligha szolgálhat megfelelő magyarázattal.

Magyarázható-e vajon a magyarok kétirányú érintkezést megnehezítő, beszélőit zárt közösségben tartó sajátos nyelve által alkotott „információs burokkal” elődeink elmaradt asszimilációja a környező, számbelileg, kulturálisan és politikailag is domináns iráni és török törzsszövetségek által, ahogy sokan gondolták? Hiszen nem csupán nagyszámú, és az élet minden területére kiterjedő iráni és török szókölcsonzéseinben, hanem nyelvtani jelenségekben is tükröződhet az iráni és különösen a török nyelvek nagyon mély, sőt Ligeti szavaival „elsöprő erejű” nyelvi és kulturális befolyása! Egyedül a magyarságnál sokkalta kisebb létszámú török csoportok fokozatos beolvadása magyarázhatná a magyarság asszimilációjának elmaradását, ugyanakkor a közeli és folyamatos török-magyar nyelvi kontaktust, feltehető részleges kétnyelvűséget. Alárendelt helyzetű török nyelvű csoportok fokozatos beépülése a magyarság etnikai-politikai szervezetébe a kelet-európai steppe etnikai-politikai viszonyai mellett kizárólag elődeink lakóhelyének a steppe peremén való elhelyezkedése mellett látszik csak elképzelhetőnek.

Nehézségek adódnak elődeink életmódváltozásai terén is. A nomadizmus jelenségeinek gyors eltűnését a honfoglalás után, a félnomád, majd letelepült életmód széles körű elterjedését, nem nomád életmódra utaló finnugor- és ugor-kori kifejezéseink fennmaradását a kutatás azzal magyarázza, hogy a magyarság csak későn

és csak részlegesen vált nomáddá, a népesség nagy része folyamatosan komplex gazdálkodást folytatott. Egyértelműnek látszik, hogy iráni hatásra már az ugor-korban kialakult lovas életmódjuk, az iráni kölcsönzések nomád életmódjuk korai, a török érintkezéseket megelőző kialakulását is valószínűsítik. Kelet-európai török környezetük a lovas nomád életmód terén szinte semmilyen kimutatható nyelvi hatást nem gyakorolt rájuk. Azok a török nyelvű törzsek, akikkel Kelet-Európában érintkezésbe kerülhettek elődeink, nem csupán ismerték a földművelést, ami minden nomád sajátja, hanem gazdálkodásuk letelepedettséget feltételező fejlett kert- és szőlőkultúrát is magában foglalt. Ezt a kazárok és a volgai bolgárok vonatkozásában írott források is megerősítik. A honfoglaló magyarság azonban, különösen zsákmányoló hadjáratai és harcmodora alapján elég közel állhatott még a nomadizmushoz. Kérdéses, hogy a vonatkozó török terminológiában tükröződő teljes életmódváltás, illetve az egyes gazdálkodási ágak arányváltása mikor következhetett be elődeinknél.

A kutatás még ma is alig számol a magyarság új, immár végleges hazájában, a Kárpát-medencében az avar-kor óta folyamatosan jelen volt török nyelvű csoportokkal. Írott és régészeti forrásaink is kelet-európai ogur-török csoportok beköltözésére utalnak az Avar kaganátusba, sőt e török nyelvű csoportok már az európai avarság kialakulásában is részt vehettek. Az embertani kutatások több évtizedes munkával a helyben találtak igen jelentős szerepére mutatnak az Árpád-kori magyarság kialakulásában, még ha régészeti oldalról a folyamatosság kimutatása egyelőre várat is magára. A régészeti kutatás felhívta a figyelmet az avar-kori népesség életmódjának

tökéletes egyezésére a kora Árpád-kori magyarságéval, egyben teljes azonosságát a csuvasos török jövevényszavainkban tükröződő életmóddal. Egyszóval a mind a magyarság életmódváltása, mind pedig a török nyelvű csoportok tömeges magyar asszimilációja szempontjából reális alternatíva a Kárpát-medence, ahol a presztízsvizonyok is elődeinknek kedveztek, szemben Kelet-Európával.

3. Releváns irodalmi előzmények

A dolgozat jellegéből adódóan egyaránt épít a vizsgált probléma nyelvészeti, történeti és régészeti szakirodalmára.

A török–magyar nyelvi–kulturális érintkezés intenzív kutatása Budenz József tevékenységével indult, aki Vámbéry Árminnal vitázva állapította meg a magyar nyelv török elemeinek jövevényszó jellegét, egyúttal a Volga vidékén élő csuvasok elődeiben jelölte meg az együttélés török résztvevőit. Megállapításait később Gombocz Zoltán pontosította, aki a Budenz által ócsuvasnak nevezett nyelv beszélőit az 5. században a kelet-európai steppére költözött ogur törzsekkel azonosította. Ezzel a lépéssel az őstörténeti kutatás történeti jelleget nyert, a továbbiakban az írott forrásokkal jól adatolt ogur törzsszövetségek keretében kereste a kutatás a magyarság elődeit. Gombocz a Zichy István által felismert növényföldrajzi terminológia (a szőlőművelés terminológiája, a bor, szőlő, seprő, szűr szavak, a kőrisfa, som) segítségével az együttélés földrajzi kereteit is megkísérelte megállapítani. Első koncepciójában a feltételezett magyar őshazához legközelebb élt török

nyelvű néppel, a volgai bulgárokkal történt érintkezésre gondolt. Utóbb növényföldrajzi meggondolások, a Pontus vidékére utaló török növényneveink alapján a Kubán–Kaukázus térségbe helyezte a török-magyar érintkezés színhelyét. Második koncepciója lett a nagy karriert befutott, ún. kaukázusi őshaza gondolatának alapja. Fontos kitérő volt Munkácsi Bernát kutatása, aki az általa felismert csuvas–mongol hangtani analógiák alapján, a hunok mongol nyelvét feltételezve, pontusi ugor-hun szimbiózisról írt, a nyelvtörténeti tények és a magyar hun-hagyomány egyeztetését megkísérelve. Munkácsi emellett ogur-törökök helyett következetesen ugor-törököket említett, ami a finnugor népekkel történő keverésükre ad lehetőséget. Munkácsi után Gombocz, majd Hóman Bálint és Zichy István is a nemzetközi kutatásban akkor elfogadott hun-bulgár azonosságból kiindulva a magyar krónikák hun hagyományát igyekezett a pontusi hun-bulgár-magyar együttélésből levezetni. Hóman ugyanakkor már hivatkozott Németh Gyulának a hun-bulgár azonosságot elvető kutatási eredményeire is. Hómannak a magyar ethnosz kialakulását e keveredéssel magyarázó álláspontján nyugodott azon gondolata, mely szerint a görög és keleti források összes 5–9. századi etnográfiai adatának értékelésével kell felkutatni a magyarság aktuális elnevezéseit. A későbbi őstörténeti kutatás egyik sarokpontjává lett a magyar népnév említésének hiányában ez az eljárás.

A milleniumi korszak meghatározó történészei, Szabó Károly, Marczali Henrik, Pauler Gyula szemléletét az írott források, elsősorban a DAI alapján felvázolható kép határozta meg, amelyhez fokozatosan felzárkóztak a muszlim források is. A honfoglaló magyarságnak a

korabeli írott forrásokban tükröződő, az egykorú török népekéhez hasonló társadalma, életmódja mellett a magyar krónikák hagyományos történeti felfogása is erősen nyomot hagyott műveiken. Jóllehet a magyar nyelv finnugor rokonságát bizonyított tényként kezelték, a különböző török nyelvű törzseket „rokon fajú” jelzővel illették, a nyelvi és etnikai „rokonság” fogalmát nem különböztették világosan meg, bár Marczali Henrik hangsúlyozta a nyelv és a nemzet történetének elválasztandóságát.

Különleges színfoltja a magyar őstörténeti kutatásnak Zichy István ellentmondásos munkássága. Zichy, Vámbéry nyomában haladva felfigyelt a nyelv és az etnikum kialakulásának sokszor eltérő folyamatára, a korabeli külföldi kutatásra is figyelemmel (Antoine Meillet). Elsősorban a török politikai és hadi szervezet átvételének hiányára építve a finnugor népeknél a magyarság „török” műveltsége és finnugor nyelve közötti (ma már tudjuk, látszólagos) ellentétet nyelvcserevel magyarázta, szerinte a „magasabb műveltségre” utaló török kifejezések a lecserélt török nyelv emlékei lennének a magyarságnál. Elméletét erős kritikával fogadta a korabeli kutatás, és ugyan a nyelv és etnikum összefüggéseit illető felvetéseit a mai kutatás értékeli, azonban Sándor Klára szerint Vámbéry ötleténél jóval kidolgozottabb elmélete irreális, a társadalmi-kulturális-politikai dominanciára épülő nyelvcsere okaival éppen ellentétes folyamatokat tételez fel.

Komoly fordulópontot jelentett a kutatásban Németh Gyula 1930-ban megjelent nagyhatású monográfiája, mely a finnugor nyelvű és eredetű magyarságot ért széles körű és mély török kulturális-

társadalmi, életmódbeli és nyelvi befolyással kísérelte meg magyarázni az akkoriban „törökös” jelzővel illetett honfoglaló magyarság etnikai jellemzőit. Németh szerint a magyarság a török népekkel nem csupán érintkezett, hanem beépült azok szervezetébe, alakulási szokásaikhoz alkalmazkodva újabb török néprészeket vett magához, régi alkotórészeinek egy részét viszont elveszítette. Németh szerint a magyarság korábbi nemzeti szervezete török szervezés által alakult jól összefogott, könnyen mozgó politikai és hadi egységekké, azaz törzsekké. Németh szerint a magyarság életmódja a bulgár-törökök hatására alapvető átalakuláson ment keresztül. A főleg zsákmányoló, halászó-vadászó magyarság megtanulta a földművelést, az állattenyésztést, és még sok más dolgot, amit az átvett kifejezések tükröznek. Németh koncepciójához szervesen kapcsolódik Moravcsik Gyula hipotézise, aki a magyaroknak az onogur névből származtatott *ungri* nevének és az onogurok 8–9. századi pontusi jelenlétére utaló írott források, a pontus-maeotisi őshazára utaló magyar hagyomány és ogur-bulgár jövevényszavaink összekapcsolásával látta bizonyítottnak a magyarság több évszázados jelenlétét a pontusi steppén. Moravcsik ennek alapján javította a DAI legkorábbi fennmaradt kéziratának a kazár–magyar együttélést három évben meghatározó bejegyzését 200 évre.

Deér József volt az a történész, aki Németh Gyula nyelvtörténeti alapú koncepcióját a török törzsszövetségek kötelékében, török nyelvű és nevű törzsek részvételével lezajlott népalakulásról a történetírás által hagyományosan fő őstörténeti forrásnak tekintett DAI kínálta történeti keretbe illesztve a 9. századra datálta. Deér úgy gondolta, hogy a magyar nyelvet elődeinknek a török

törzsszövetségekbe külön törzsként történt integrálódása őrizte meg. Megtartotta emellett korábbi lovasnomád kultúráját, finnugor rassztípusát, az ősi finnugor foglalkozást, a halászatot is. Deér nézetei az ugor-kori magyarság viszonylagos fejlettségéről világosan Németh Gyula monográfiájának hatását mutatják, önálló szervezetének és kultúrájának folyamatos megtartásával reális magyarázatot nyújt a magyarság későbbi nyelvi-etnikai fennmaradására is. Deér a vérszerződést, a Turulmondát az önálló magyar politikai szervezet népalakuláshoz vezető 9. századi kialakulásával kötötte össze.

Györffy György 1948-as munkájához fűződik az a koncepció, amelyik a krónikás hagyomány egy másik elemét, a Csodaszarvas mondáját a magyarság eredetmítoszaként értelmezi, amelyben megszemélyesítve szerepel mind a magyarság, mind a vele szoros etnogenetikai kapcsolatba került népek. Így Magor a magyarok, Hunor az onogurok, Belár a volgai vagy pontusi fekete bulgárok, végül Dula az alánok *heros eponymosa*. Koncepcióját a későbbi kutatás elfogadta, így Szűcs Jenő és Bartha Antal is a magyar népalakulás mondai emlékeként azonosította a Csodaszarvas-mondát.

Szűcs Jenő Deér Józseffel vitázva a DAI 38. fejezetében olvasható politikai folyamatot Czeglédy Károly elképzelései nyomán a 6–8. század időszakára helyezte, az abban feljegyzett eseményeket a magyarság „kazár” korszakának emlékkanyagaként határozva meg. Mindez szerinte a kazár függésben élt magyarság önálló etnikai tudatának kialakulási folyamatát tükrözi, amelynek csupán végeredménye a magyar népnév 870 körüli feltűnése. Az eredethagyomány integrációjával szerinte

ennek alapján jóval a 9. század előtt számolnunk kell. Szűcs a népalakulásnak Deér koncepciója alapján túlságosan későinek látszó időpontját vitatta, holott Deér felfogása az önálló politikai szervezet, törzsszövetség illetve fejedelemség 9. századi kialakulásáról kétségkívül jogos, ennek a népalakulással való összefüggése pedig igen valószínű. A Deér–Szűcs vita jól rávilágít a magyar népalakulás problémájának összetettségére.

A régészet Fettich Nándor munkásságával lépett be egyenrangú félként az írott források és a nyelvtörténet mellé a magyar őstörténet kutatásába. Fettich a Szaltovó-majackoje-i régészeti kultúrára irányította a kutatás figyelmét, ahol a honfoglalás előtti török-magyar érintkezés lehetséges színhelyét igyekezett kimutatni. A háború után Bartha Antal irányította újra a kutatás figyelmét a pontusi steppére, ahol már a több évszázados török-magyar együttélés színhelyét valószínűsítette. Az újabb irányváltás 1975 után kezdett kibontakozni, amikor Bálint Csanád részletesen bizonyította a Szaltovó-majackoje-i kultúra és a 10. századi magyar régészeti hagyaték szembeszökő eltéréseit, ugyanakkor utóbbi számos párhuzamát a besenyő hagyaték elemeivel. Két évtizednyi időnek kellett ahhoz eltelnie, hogy végképp egyértelművé váljon a Fettich Nándori-i gondolat tarthatatlansága, a magyarság szaltovói kapcsolatainak hiánya. Azonban a magyarságnak a török törzsszövetségekben több évszázadig tartó részvételéről alkotott Német Gyula-i történeti koncepció felülvizsgálata nem történt meg.

Az elsősorban írott forrásokra építő őstörténet-kutatás újra előtérbe került Kristó Gyula 1980-as nagy hatású könyvével. Kristó a magyar őstörténet

kulcskérdésének a magyar népalakulás időpontját és módját határozta meg, amely a Deér–Szűcs vita központi kérdése is volt. Kristó a DAI részletes elemzésével mutatta ki, hogy Levedi Álmos és Árpád idősebb kortársa lehetett (800, 820, 845 táján születhettek), így Levedi törzsszervezésének több évszázados antedatálása nem fogadható el. Kristó, szintén joggal, a magyarok szavartói (szávártü) nevét a szabírnak is nevezett kazárokkal történt együttélésükhöz kötötte, szerinte Levedi népe csak közvetve kapcsolódik a Kaukázuson túli szabírokhoz, azoknak magyarságát nem igazolja a névhasznosság. Hangsúlyozta azt is, hogy az onogur névhez a magyarok a volgai bulgárokkal való kapcsolat nyomán is hozzájuthattak, nem feltétlenül a Pontus vidékén. Kristó külön kiemelte, hogy a magyar kutatás nem a Pauler által kijelölt úton haladt tovább, aki arra figyelmeztetett, hogy még a 9. század elején működő Theophanes és Nikephoros sem tud a pontusi térségben magyarokról, hanem pusztán nyelvtörténeti alapon feltételezte hosszú déli tartózkodását. Kristó a magyarok Baskíriából történt délre vándorlásának időpontját a Közép-Volga vidéki és a Kárpát-medencei régészeti hagyaték időbeli közelségre utaló hasonlósága, és, Ligetivel egyezve, a 13. századi volgai és pannóniai magyarok nyelvi közelsége alapján legkorábban a 9. század első évtizedeire datálta, kizárva a századokkal korábbi délre költözést. Tóth Sándor László Kristóhoz hasonlóan úgy vélekedett, hogy megkérdőjelezhető a 9. század előtti, a magyarokat név szerint nem említő adatoknak elődeinkre vonatkoztatása. A 838–839-es al-dunai események, valamint az Annales Bertiniani 839-es barbár és vad népek dúlásairól szóló adata alapján 838 tájékára tette a magyarok feltűnését a

Dnyeper vidékén. Ehhez kötötte mind Sarkel várának felépítését, elfogadva az azt 838/839 tájára datáló nézeteket, mind a kazárok sáncépítéssel való védekezéséről szóló Ibn Ruszta-féle adatot. Kristó Gyula újabb munkája a magyar őstörténet számos, nehezen feloldható ellentmondására figyelmeztet. Kristó a magyar nyelv fennmaradását az i.e. 5. századtól egészen a honfoglalásig, iráni, majd török népek között, a nomád birodalmak azon gyakorlatával magyarázta, hogy a csatlakozott, alávetett népek politikai szervezetét meghagyták. Az ősmagyarok saját politikai szervezete gátolta szerinte az iráni és török nyelvek asszimilációs befolyását. Ugyanakkor úgy véli, hogy a 9. század első harmadának végéig csak az a négy finnugor és négy török törzs létezett, amelyek ekkor a Hétmagyar törzsszövetségben egyesültek. A magyarok ekkor szerinte az Al-Duna és a Don közötti hatalmas területen szétszórva éltek, mégis ebben az időszakban integráltak volna jelentős számú török nevű és nyelvű törzset. A korszak kutatásának kiemelkedő, Németh Gyula 1930-as kötetéhez hasonló fontosságú állomása Ligeti Lajos 1986-os könyve. Ligeti török jövevényszavaink jelentéstani vizsgálatával a honfoglalás előtti és Árpád-kori török-magyar érintkezés jellegéről és időrendjéről számos igen jelentős megállapítást tett. Ligeti a honfoglaló magyarságot ért „szinte elsöprő erejű török hatás”-ról ír. Ligeti több török törzsnevünk Németh Gyula által adott etimológiáját elvetette, ami a hagyományosan elfogadott baskír-magyar etnikai azonosságot megkérdőjelezi. Igen fontos az a nézete is, hogy a török törzsnevek nem jelenthetik a törzstagok török nyelvűségét is, szemben Németh nézeteivel. Ligeti figyelmeztetett arra, hogy a

hagyományosan „török típusú” nomádnak tartott magyarság nyelvében alig van a lovas életmódra és a nomád fegyverzetre vonatkozó török kifejezés, holott ezek török terminológiája bámulatosan gazdag. Talán még fontosabb Ligeti azon felismerése, hogy a kazárok és a kavarak nyelve is csuvasos típusú lehetett, amellyel új irányba terelte a kazárok nevét köztöröknek vélő, és így azokat a magyarokkal való huzamosabb érintkezésből kizáró kutatást. Jóllehet a kelet-európai onogur–magyar együttélés Németh-Moravcsik-féle koncepcióját Ligeti 1986-os könyvében meggyőzően cáfolta, munkája több okból is csak részleges paradigmaváltást hozott. Kifejezetten nyelvtörténeti jellegű műve sokkal kevésbé volt alkalmas új történeti koncepció megalapozására, szemben az erősen forrásközpontú HMK-val, amely felfrissített, átdolgozott formában 1991-ben megjelenve továbbra is köztudatban tartotta Németh és Moravcsik immár jócskán idejét múlt elképzeléseit. Emellett Ligeti művének megjelenésekor az avar továbbélés kérdése még több szempontból is a tudományos vita kezdeti fázisaiban tartott, így, bár az avar-kori törökök az együttélés potenciális résztvevőiként felmerültek Ligetinél, nem jelenthettek még komoly alternatívát a kelet-európai térséggel szemben. Ligeti ugyanakkor a török-magyar együttélés új alternatíváját is felvetette, a kazárok csuvasos típusú török nyelvét megállapítva. Elképzelése azonban nem jelenthet valódi alternatívát, bár sokan számolnak vele, hiszen nem magyarázza a magyarok idegen nyelvi onogur nevét, de a kazár név magyarokra használatának hiányát sem. Feltevéséhez emellett fenn kellett tartania az együttélésnek a DAI-ban olvasható három éves időtartamát felülbíró Moravcsik-féle

magyarázatot, jóllehet e lehetséges emendáció tisztán a több évszázados török–magyar együttélés nyelvtörténeti tényén alapult, amelynek azonosítása a kazár–magyar együttéléssel független forrással nem erősíthető meg.

Róna-Tas András 1996-os könyve is igen jelentős fordulópontot jelentett a magyar őstörténet kutatásában. A máig népszerű ún. kaukázusi őshaza gondolata lényegében létalapját veszítette, amikor a Theophanes-i Nagy Bulgária fejedelmének, Kuvratnak a sírját sikeresen azonosították a 20. század elején az ukrajnai Poltava mellett előkerült temetkezéssel. A 7. századi bulgárok Don-vidéki lakóhelyét támogatja a bulgárok hegyének is nevezett Lovas-hegy azonossága a Donyec-hátsággal, ahonnan az Örmény Földrajz szerint Kuvrat fia, Aszparuch elmenekült a kazárok elől. Gombocz koncepciójának alapja, Theophanes Megale Bulgariájának lokalizációja a Kaukázus északi előterére aligha tartható tehát.

Zimonyi István arra figyelmeztetett, hogy a DAI szóhasználata, amellyel Levedit és Árpádot jellemzi (bölcs, bátor, érdem, valamint a törvény szavak) párhuzamba állítható az orhoni türk feliratok szóhasználatával, amellyel az uralkodók alkalmasságát, tetteit méltatják. Ez azt jelenti, hogy a magyarság politikai szervezete a türk eredetű kazár mintát követte, a kazár birodalom integráns részét képezte, és a magyarság vezetői még a 10. század közepén is a türk-kazár kategória-rendszerben gondolkodtak.

A 2010-es évekre a 9. századi magyarság régészeti hagyatékának kutatása új fázisába érkezett, amely alapvetően változtatta meg az elődeink vándorlásairól korábban kialakult képet. A Bartha Antal 1968-as könyve

óta lényegében a nyelvtörténeti kutatások által kijelölt irányban haladó régészeti kutatás az újabb felismeréseknek köszönhetően képessé vált önálló képet alkotni elődeink honfoglalás előtti szállásterületeiről, amely jól illeszkedik az írott források alapján felvázolható történeti folyamathoz. Türk Attila az orosz régészettel újból szoros kapcsolatot kiépítve a legújabb orosz és ukrán tudományos eredmények ismeretében mondhatta ki azt a tényt, hogy régészetileg nem igazolható a magyarság több évszázados kelet-európai jelenléte. A 9. század első évtizedeiben a Dél-Urálból kiinduló magyarok a 9. század közepe táján hagyták csak el a Volga vidékét, új, tartós szállásterületük a Dnyeper középső folyása mentén jött létre a század második felében. A jövevényszavainkra alapozott történeti képet az újabb régészeti–történeti eredmények alapján mindenképpen felül kell vizsgálnunk, a térhez és időhöz bizonytalan módon köthető nyelvi kölcsönzések, kontaktusfolyamatok már nem határozhatják meg olyan módon a magyar őstörténet kereteit, amiképpen az elmúlt évszázad során.

4. Az értekezés módszertani, elméleti, szemléleti keretei

A dolgozat jellegéből adódóan a történetírásban megszokott forráskritika mellett a nyelvészeti szempontú megközelítésre is erős hangsúlyt helyezek. Ez a megközelítés annál is inkább indokolt, mert az őstörténeti koncepciók alapjául már egy évszázadnál is hosszabb idő óta elsősorban nyelvtörténeti megfontolások szolgálnak. Így válhatott a 9. század közepe előtti magyar történet forrásává a kelet-európai ogur-török törzsek írott

forrásokból elég jól megrajzolható történelme, a magyar nyelvet ért nagyszabású török nyelvi hatás pedig kútfeje a korabeli magyarság írott forrásokból kevésbé ismert életmódjának, társadalmának és hadi szervezetének. Nélkülözhetetlen tehát annak vizsgálata, hogy milyen módon és milyen keretek között válhat a nyelvtörténeti következtetések alapján kirajzolódó török-magyar nyelvi érintkezés történeti forrássá, milyen értékű és jellegű eszközrendszerrel szolgálthat a nyelvtudomány a korabeli magyarság életének megismeréséhez.

A nyelvi kontaktusokat nem pusztán a szókincsbeli (lexikális) kölcsönzések jellemzik, az átvett kifejezések körének és jelentéstartalmának vizsgálata pusztán csak egyik lehetséges megközelítési síkja a nyelvi érintkezéseknek. Legalább ennyire fontos az átvételek okainak vizsgálata, amely elsősorban alkalmas lehet az átadó török nyelvű beszélőkkel kialakított kapcsolat jellegének (mélységének, kiterjedtségének) feltárására. Segítséget nyújthat annak eldöntéséhez, hogy a magyar társadalom milyen mértékben integrálódhatott a különböző török társadalmi-politikai alakulatokba, milyen viszonyrendszer jellemezte az együtt élő török és magyar nyelvű csoportokat. Vámbéry, Budenz, Gombocz és Németh a török-magyar érintkezés jellegét lényegében csak a lexikális átvételek (a jövevényszókincs) szempontjából vizsgálták. Márpedig az együttélés jellege szempontjából éppen az átvételek háttérben álló tényezők, az átvétel folyamata a meghatározó, amely a nyelvészociológia eszköztárával vizsgálható (szubsztrátum, szupersztrátum, kétnyelvűség). A társadalmi-kulturális presztízs kulcskérdése a török-magyar együttélésnek, a kultúra- és nyelvcsere problémája

e nélkül nem is vizsgálható. Jóllehet az utóbbi évtizedek történeti, régészeti és néprajzi kutatása világosan látta a társadalmi és nyelvi folyamatok összefüggéseit, azonban a bonyolult nyelvészeti folyamatok elemzése nem történt meg. Az újabb nyelvészeti munkák már alkalmazzák a nyelvészeti módszertanát, őstörténeti téren Sándor Klára számos munkája nyújt segítséget ezen a téren a történészek számára is.

Kérdéses ezen felül, a finnugor alapjait és szerkezetét nagyrészt megőrző magyar nyelvet ért török grammatikai hatás mértéke is, az, hogy több évszázadnyi hosszúságú együttélésük miatt nem vezetett a magyarság nyelvcserejéhez, illetőleg számolhatunk-e, és ha igen, mikor és meddig, szélesebb körű török-magyar kétnyelvűséggel. Kétségtelennek látszik, hogy az érintkezés időben és térben fokozatosan mehetett végbe, a magyarság hosszabb időn keresztül, több, saját létszámánál nem jelentősebb török csoporttal érintkezhetett.

Az érintkezés kulturális–társadalmi vetülete is csak újabban került a magyar kutatás látóterébe. Hunfalvy a nyelvrokonságot vizsgálva nem különítette el a nyelv és a nép történetét, erre az első lépéseket Vámbéry tette csak meg. A későbbiekben Zichy István követte ezen a téren, azonban török-magyar nyelvcsere-elméletének negatív fogadtatása következtében szemlélete nem terjedt el a magyar kutatásban. A 20. század utolsó évtizedeiben egyedül Róna-Tas András foglalkozott a népalakulás problémájával, az érdeklődés felélénkülését jelzi a kétezres évektől Bálint Csanád több írása. A népalakulás eurázsiai példái az etnogenetikai és nyelvi folyamatok

következetes elkülönítésének szükségességét hangsúlyozzák.

5. Eredmények

A magyar nyelv török lexikális kölcsönzései egy magasabb presztízű török nép anyagi és szellemi kultúrájának igen jelentős arányú átvételét tükrözik. A honfoglaló magyarság (legalábbis a vezető és középrétegek) írott és régészeti forrásaink alapján is nomád török jellegű kultúrája ellenére azonban a magyar nyelv lovas életmódra és nomadizmusra vonatkozó szókészlete nem török. A magyarság Kelet-Európában és a Kárpát-medencében nem nomád, hanem félnomád/letelepült török népekkel élt együtt, ezek anyagi kultúrája meg is jelenik török jövevényszavainkban. A tárgyalt kifejezések átvételéhez szükséges hosszabb helyben tartózkodásnak azonban nincsenek egyértelmű bizonyítékai Kelet-Európában, bulgár vagy kazár átadásuk lehetősége a 9–10. századi magyar nomadizmusra utaló adatoknak is ellent mond. Török lexikális kölcsönzéseink földrajzi helye és kronológiája is bizonytalan.

A kutatás ma általában az újabban csuvasos török nyelvűnek tartott kazárokkal lezajlott, több évszázados együttéléssel köti össze a magyar nyelv korábban bulgár-töröknek meghatározott kifejezéseinek átvételét. Kazár területen azonban a magyarság az írott, és a régészeti adatok tanúsága szerint is csak a 9. század első harmadának végén jelenhetett meg, hosszabb együttéléstről nem lehet szó. A kazárokkal való együttélés emellett korántsem volt olyan szoros, amint az a nyelvtörténet adatai alapján elvárható lenne. Korábbi laza

szövetségi viszonyuk után 850 táján vált csak szorossá politikai kapcsolatuk, a magyar fejedelemség kazár megszervezésével. Népi együttéléstről ekkor sem beszélhetünk, egyedül a magyarokhoz csatlakozott kavarak komoly kulturális és politikai hatásával számolhatunk, ám elsősorban az elit körében. A kazárokkal szemben hosszabb együttéléssel számolhatunk a kavarak esetében. A kavarak a politikai szervezet tekintetében elkülönültek a magyarságtól, nyelvi önállóságukat a 10. század elején biztosan, de talán még a közepén is őrizték. Szélesebb körben érvényesülő nyelvi hatásuk aligha lehetett. A kavaraknak a kazár kormányzat elleni lázadása arra utal, hogy a kazár vezető rétegből kiszakadt csoportra gondolhatunk, így a magyarokénál nem alacsonyabb politikai-kulturális presztízsiük joggal feltehető. Ezt a fejedelemválasztás körülményei és a magyar fejedelemség kazár eredetű méltóságnevei (künde, gyula), és azok helye a kazár hatalmi szervezetben egyaránt alátámasztják. A magyarság időbeli és térbeli eltávolodása után a kazár hatalomtól, a 9. század második felében, a honfoglalás előtt, a kazár nyelv megtanulását kommunikációs kényszer már nem befolyásolhatta, annak csak egyéni, érvényesüléshez, társadalmi kiemelkedéshez kötődő motivációja lehetett. Közvetlen átadónak, a kavaraknak, sem lehetett alacsony presztízse. A magyar fejedelemség kialakulásával összefüggésbe hozható csatlakozásuk politikai–katonai téren aktív csoportra utal, így ennek török eredetű magyar terminológiája forrásaiként jelölhetjük meg őket.

Miután írott forrásos nyomai is vannak a 6. század végi török jelenlétnek a Közép-Volga vidékén, jóval a Volgai Bulgária kialakulása előtti időből, elődeink pedig a

térségben tartózkodhattak a 9. század elejéig, egyáltalán nem látszik kizárhatónak egy korai török-magyar érintkezés ebben a térségben. De a Dél-Uráltól a Közép-Volga vonaláig húzódó térség, ahol elődeink legalább a 6. századtól élhettek, egész bizonyosan színhelye volt a keletről nyugatra vonuló különböző török csoportok hosszabb-rövidebb idejű megtelepedésének is. A török nyelvű csoportok nyelvtörténeti szempontból valószínűsített fokozatos asszimilációja ebben a térségben sokkal inkább elképzelhető, mint a délebbi vidékeken, ahol a török nyelvű csoportok nagy tömegben tartósan megtelepültek és politikai alakulataik központjai is létrejöttek. A kazár fennhatóság alatt politikai és etnikai önállóságukat megőrző népek mind a kaganátus peremterületein éltek (volgai bulgárok, mordvinok, alánok, stb.) A magyarság etnikai tudatának kialakulását a 2–300 évre tett kazáriai tartózkodás időszakával, a kazár államiság által nyújtott stabilitással direkt összefüggésbe hozó koncepció a különféle török nyelvű csoportok fokozatos, soklépcsős asszimilációját megengedő nyelvtörténeti tényekkel nehezen egyeztethető össze. Utóbbiak éppen egy saját, önálló magyar politikai szervezet létezését feltételezik a népalakulási folyamatok tartós kereteként. A Don-Kubán-Kaukázus térség a Kazár Kaganátus törzsterületeként a magyarság politikai-etnikai elkülönülése színteréül aligha szolgálhatott, azonban a Kárpát-medence ahhoz hasonló természetföldrajzi adottságai mellett a magyarság számára kedvező presztízsvizonyokat is kínált.

Szücs Jenővel egyetérthetünk abban, hogy a török környezetben bekövetkezett népalakulás/népszervezés legfeljebb a magyar társadalom felső rétegeit, felső

szerveződési szintjeit érinthette. Az erre utaló nyelvtörténeti tények mellett éppen a legmagasabb szerveződési szint, a törzsek többségének török nevei mutatnak erre. Ezeket nagy részüknek csuvasos török jegyei alapján az azóta csuvasos török nyelvűnek meghatározott kazárok névadásával hozhatjuk kapcsolatba. A megyer törzsnevet egy eredeti magyar népnévnek a véghangsúlyos törökben történt hangrendi kiegyenlítődéssel magyarázó hipotézis jól illeszkedik ebbe a rekonstrukcióba. A magyar nevet a magyarságnak, mint önálló népnek az ugor-kor lezárultát követő kialakulásához kötő koncepció és a steppei török időszakra feltételezett népalakulás között feszülő ellentmondás feloldására ez a magyarázat kiválóan alkalmas. A török mintájú törzsrendszer mesterséges kialakításakor a vezértörzs a már létező, egységes népnévet nyerte. Ez, a magyar/magyar név tűnik fel a 9. század utolsó évtizedeiben. Létrejött megelőzte a törzsszövetség kialakulását, szemben például az onogurok nevével. A hétmagyar név ismeretlen ebben a korban, csupán a 12. század második felében tűnik fel Anonymus művében, a hét magyar vezér közös neveként. Így kevésbé látszik elképzelhetőnek, hogy a hétmagyart s ne a magyar/magyar nevet tartsuk a magyar nép eredeti önelnevezésének. A hétmagyar eredetiségét feltételező hipotézis a török környezetben kialakult törzsrendszer megszületése utáni időszakra helyezi a magyar nép kialakulását, amikor a vezértörzs neve vált volna közös önelnevezéssé. A kutatás ezzel a magyarság nyelvi-etnikai önállósága és a török nevű törzsnevek ellentmondásának zsákutcájába került. A hétmagyart egy kazár szervezéssel létrejött, nyolc törzset ténylegesen vagy

névleg egy héttagú törzsszövetségben egyesítő alakulat viszonylag rövid időszakban használatos elnevezésének határozhatjuk meg.

A török–magyar érintkezés során magyar szempontból kedvező presztízviszonyok a jelentős számú török népességgel bíró, a 9. század első harmadától központi hatalommal nem rendelkező avarság lakóhelyén, a Kárpát-medencében valószínűsíthetőek. Az avar-korban két alkalomról is tudunk, amikor jelentős számú török népesség érkezett a Kárpát-medencébe. Maguk az avarok is török nyelvűek lehettek, korai feltűnésük az ogurokkal, szabiokkal, kazárokkal együtt a nyugati ótörök, csuvasos török nyelvághoz való tartozásukat sejteti. Tudunk a Kelet-Európában 568 előtt avar fennhatóság alá került, az avarokkal együtt a Kárpát-medencébe vonult ogur törzsekről. Ezek Kelet-Európában maradt részei a 7. század legelején, a türköktől való függetlenedés nyomán újra avar fennhatóság alá kerültek, így ekkor is a Kárpát-medencébe juthattak az onogur törzsszövetségből származó csoportok. A bulgároknak is mondott onogurok 630 körül már olyan komoly súllyal bírtak, hogy a kagán választáskor jelöltjük az avar jelölt riválisaként léphetett fel. Az ezt követő belső küzdelmek vezetőrétegük (részbeni) pusztulását hozhatták ugyan, köznépi rétegük azonban aligha szenvedett komoly veszteségeket. Ezt követően, valamikor 650–670 táján újabb jelentős ogur-török csoportok juthattak a Kárpát-medencébe, a kazár előretörés nyomán elhagyva Don-vidéki hazájukat. Talán ennek a népmozgásnak köszönhető, hogy a 8. század végén az Avar Kaganátus politikai szervezete már kettős királyságként jelenik meg a forrásokban, amely tény az ogur-törökök politikai súlyát jól reprezentálhatja. A 9.

század közepére a belső és külső feszültségek következtében a kaganátus politikai szervezete teljeséggel széthullott, a török nyelvű vezetőréteg(ek) uralma megszűnt. A különböző szláv politikai alakulatok önállósulásával kezdetét vette avar csoportok lassú török–szláv kétnyelvűvé válása, jóllehet, amint Szvatopluk példája is mutatja, a szláv fejedelmek még a 9. század végén is tartották a steppei eredetű avar kulturális-életmódbeli hagyományokat.

A 7–9. századi avar népesség leszármazottaiból álló őslakosságot a magyarság nyelvében és kultúrájában mély nyomot hagyott török etnikai összetevőjével mindenképpen kapcsolatba kell hoznunk. Csuvasos török jövevényszavaink kárpát-medencei átvételét annak természetföldrajzi adottságai is messzemenőig támogatják, hiszen megfelelnek az azokban tükröződő környezeti adottságoknak. Ugyanez a helyzet a Kárpát-medence 7–9. századi lakosságának az avar-kori települések szerkezetében, elhelyezkedésében, építményeiben és leletanyagában tükröződő életmódjával. Ezek igen hasonlóak a szaltovói-majackoje-i kultúra településein tapasztaltakhoz, amelyeket az Árpád-kori magyar településekhez szokás hasonlítani. Az avar-kori népesség 9. századi leszármazottainak feltételezett kiirtása a frank és bulgár hadjáratok által, illetve feltett teljes körű elszlávosodása egyaránt igazolhatatlan feltevés. E népesség településterülete a Kárpát-medencében nemcsak megegyezett az Árpád-kori magyarságéval, hanem településeik az esetek túlnyomó részében egymás folytatásai, szerkezetük, építményeik jellege szinte megegyezik. E felismerésekkel igen feltűnő módon egyazon irányba mutatnak azok az újabban hitelesnek

felismert forrásadatok, amelyek az unгри népnévnek a magyar honfoglaláshoz képest korai időre, a 7–9. századra történt megjelenését igazolják a Kárpát-medence vonatkozásában. Ezek a tárgyalt népnevet az avar-kori Kárpát-medence keleti eredetű, félnomád életmódú népességének gyűjtőneveként tüntetik fel, az avar és hun politikai elnevezések szinonimájaként.

A honfoglalást megelőző kiterjedt török–magyar kétnyelvűségnek mind a magyarok, mind a velük együtt élt törökök szempontjából ellentmond a magyaroknál jóval kisebb létszámú török csoportok fokozatos asszimilációja, amely az ismert presztízviszonyok mellett egyedül magyarázhatja a magyarok nyelvvesztésének elmaradását. Ebben a helyzetben igen valószínűnek látszik, hogy elődeink nem éltek huzamosabb ideig a steppe iráni, majd török törzsszövetségeinek, birodalmainak törzsterületein belül, hanem azok szomszédságában, a steppe peremterületein kereshetők. A Kárpát-medencében gyökeresen megváltozott presztízviszonyok mellett, számolva a helyben talált, a honfoglalókéval legalább azonos létszámúnak feltehető török és török–szláv kétnyelvű lakosság jelenlétével, sokkal inkább számolhatunk kétnyelvűséggel, amely azonban inkább a helyben találtakat érinthette, az ősmagyarságnak csak egyes csoportjai lehetettek magyar–török, magyar–szláv kétnyelvűek, vagy akár háromnyelvűek is. Bizonyos mértékű kétnyelvűség a magyar köznép soraiban az avar-kori eredetű helynevek nehéz kimutathatóságát is magyarázhatná. A török névalakok részbeni vagy teljes fordítása azokat a magyar helynévrendszer integráns elemeivé tehetné. A Kárpát-medencében talált avar-kori, török és szláv egynyelvű,

valamint török–szláv kétnyelvű lakosság beolvadása a magyarságba embertani adatokkal is megtámogatható, a beolvadó-beházasodó török-szláv nyelvű csoportok keverék nyelve szükségképpen befolyásolhatta a magyar nyelvfejlődést is. Ennek egyre több nyomát sikerül kimutatni török és szláv irányból is.

Ez a bonyolult török–magyar nyelvi kontaktus megfelel a magyar nyelvtörténet eredményeinek is. A nagymértékű török nyelvi befolyás nem vezethetett a magyarok nyelvvesztéséhez, tekintettel arra, hogy különböző időszakokban, különböző típusú török nyelvet beszélő törökök kerültek a magyarokkal kapcsolatba és eltérő presztízsvizonyok alakultak ki közöttük. Mindezek a nyelvi kölcsönzések módját, mértékét és kiterjedtségét a magyar nyelvűek körében nagyon különbözővé teheték. A török nyelvi befolyás rendkívül heterogén jellege következtében korántsem érhető olyan gyors és átütő török nyelvi–kulturális befolyás a magyarságot, mint amilyenek az erre vonatkozó teljes anyag ismeretében a mai kutatóknak tűnhet. Egy igen hosszú idejű, különböző sebességű és mélységű folyamatról van szó, amelynek okai lehetnek a magyarok változó földrajzi helyű szállásterületei, a magyarokkal érintkező török népek hasonló szállásváltásai és a török politikai szervezetek állandó és dinamikus változásai. A fentiek alapján igen valószínűnek látszik, hogy a Kárpát-medencében, a magyar honfoglalást követően a magyarok és különféle ogur török csoportok igen szoros és hosszú idejű együttélésével, kétnyelvűséggel számolhatunk. E török nyelvű csoportoknak a magyar honfoglalást követő 100–150 év során bekövetkező gyors magyar asszimilációja kézenfekvő módon magyarázható a mindkét nép számára

idegen nyelvi és kulturális környezettel. A két, egyaránt steppei eredetű, nyelvi és kulturális–életmódbeli szempontból is egymáshoz közeli nép a mindegyik szempontból idegen szláv és német környezetben gyorsan egy néppé formálódhatott.

A nyelvészeti kutatás ugyan az avar-kori törökök elszlávosodására gondol, ám ezt mindössze néhány, szláv közvetítéssel a magyarba került török kifejezés alapján feltételezi. Tekintve, hogy e kifejezések a déli szláv nyelvekből kerültek a magyarba, forrásukként azokra az avarokra gondolhatunk, akik a 7. századtól akár a 10. századig terjedő időben is élhettek a horvátok között. Így e kifejezések nem feltétlenül a magyar uralom alá került török népességtől származhatnak. Jóllehet jövevényszavaink között a legnagyobb, 10% körüli arányt a szláv eredetű kifejezések képviselik, a török-magyar kétnyelvűséggel szemben a szláv-magyar kétnyelvűség nem érinthette a magyar népesség jelentős részét, hiszen e nyelvi érintkezés nem gyakorolt hasonlóan mély hatást a magyar nyelvre. Számos szláv eredetű kifejezésünk az elmagyarosodó szláv csoportok kontaktusváltozataiból kerülhetett a magyar köznyelvbe.

A késő avar kor népességének a csuvasos török jövevényszavainkban tükröződő életmóddal megegyező életmódja, falvainak folyamatossága az Árpád-korig valószínűsíti jelentős szerepét a magyar etnogenezisben. Teljes nyelvi elszlávosodására aligha gondolhatunk, ugyanakkor kétségtelen az erős török–szláv nyelvi interferencia az avar-korban. Sokkal inkább valószínűsíthető az avar-kori népességben talán legnagyobb számban képviselt ogur-török csoportok nyelvi hegemóniája, török nyelvi szubsztrátum

honfoglalás utáni létezésére egyre több jel utal. Nem pusztán a helynévanyagban, de a szorosán nehezen keltezhető török–magyar nyelvi érintkezés számos eleme is a késői ősmagyar korhoz, illetve a Kárpát-medence 9–10. századi nyelvi–történeti–földrajzi környezetéhez illeszkedik. A magyar etnogenezist az avar népalakulás folyamatába kell beilleszteni, amint azt az Árpád-kori magyar népesség igen nagy részben avar-kori származása egyértelműen igényli. A középkori magyar nép kialakulásának két vagy három meghatározó állomásával számolhatunk. Elsőként az avar-kori török, majd szláv bevándorlás, amely a biológiai és kulturális-életmódbeli alapokat építette ki. Másodsor a politikai és nyelvi kereteket meghatározó 9. század végi magyar honfoglalás. Végül a kunok a Nagyalföld etnikai-kulturális képét megváltoztató 13. századi bevándorlása.

6. A kérdéskörben közzétett korábbi publikációk

1. *Észrevételek Tóth Sándor László: A De Administrando Imperio 38. fejezete időviszonyai és a magyar őstörténet c. tanulmányához.* Folyóiratcikk. *Eleink–Magyar Őstörténet* 38 (2015) 2. szám. pp. 48-50.
2. *A honfoglalók létszámának kérdéséhez / Population of a Hungarian tribes in the 9th. century.* Folyóiratcikk. 10 p. *Belvedere Meridionale* 27 (2015) 3. szám. pp. 66-76.
3. *Nomád szállásváltások–besenyők és magyarok.* Folyóiratcikk 15 p. *Belvedere Meridionale* 28 (2016) 4. sz. pp. 83-93.
4. *Morávia és a honfoglaló magyarok.* Konferenciaközlemény. In: II. F fiatalok EUrópában Konferencia Pécs, 2015. november 13-14. Tanulmánykötet. Szerk.: Haffner Tamás, Kis Kelemen Bence, Dr. Kovács Áron. Pécs, 2016. pp. 250-263.
5. *Levedia és Atelkuzu: időrend és földrajzi hely.* Konferenciaközlemény 12 p. In: Tavaszi Szél 2016 konferencia, Bp. 2016. április 15-17. Tanulmánykötet. Szerkesztette: Dr. Keresztes Gábor. Pécs, 2016. pp. 390-400.
6. *A 9-10. századi magyar fejedelmek.* Konferenciaközlemény 15 p. In: IDK 2016 konferencia, Pécs, 2016. május 27-29. Tanulmánykötet. Pécs, 2016. pp. 186-200.
7. *Kortársak a honfoglalók eredetéről.* Konferenciaközlemény 16 p. In: III. F fiatalok EUrópában Konferencia, Pécs, 2016. november 04-05. Konferenciakötet. Pécs, 2017. pp. 114-131.
8. *A 9-10. századi magyarság életmódjáról.* Konferenciaközlemény, 25 p. In: IX. Szegedi

Medievisztikai Konferencia, Szeged, 2015. június 17-19.
Tanulmánykötet. Szeged 2017. pp. 237-261.

9. *The Hungarian nomadic state and its princes in the 9-10th centuries.* Könyv. LAP Lambert Academic Publishing, Beau Bassin, 2017. p. 49.

10. *Baskírok és magyarok a muszlim forrásokban.* Folyóiratcikk 8 p. Belvedere Meridionale 29 (2017) 2. sz. pp. 133–139.

11. *Magyar–szláv együttélés a kora Árpád-korban. Helynevek, írott források, régészet.* Folyóiratcikk 35 p. 1 táblázat. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 14. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen, 2019. pp. 7-50

12. *A 9. századi szláv vándorlás–horvátok, szerbek, morvák.* Könyvrészlet 23 p. in: Tóth Sándor László ünnepi kötet. Szerk.: Bagi Zoltán Péter. Szeged 2019, pp. 20-41.

13. *Kavarok és magyarok. Presztízs és kétnyelvűség.* Konferenciaközlemény s. a. SzTE BTK XI. Szegedi Medievisztikai Konferencia, Szeged 2017. június 7–9. Konferenciakötet.